

Елени Бужаровска
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, Македонија
elenibuzarovska@mt.net.mk

РУСКИ ЈАЗИК

Сегашното време во овој труд се обработува од семантички аспект. Во фокусот на интересот е семантичката категорија сегашност и морфолошко-синтаксичките средства што се користат за нејзиното кодирање. Актуелно и неактуелно сегашно време може да се изрази со презентски форми, додека неактуелното се изразува како со презентски така и со други (непрезентски) глаголски форми. Од друга страна, презентот може да се употребува за изразување и на други времиња (транспозиција).

Во овој труд се состои од три дела: во првиот дел се обработуваат основните и секундарните средства за изразување на актуелната сегашност. Во основните средства спаѓаат глаголски несвршени презентски форми, додека секундарните средства се состојат од дијатетички конструкции- аналитички пасив во презент, повратните *ся*-глаголи и резултативниот перфект. Во вториот дел ги презентираме основните и секундарните средства за изразување на неактуелната сегашност: презентските глаголски форми од несвршен и свршен вид наспроти инфинитивот и императивот. Третиот дел ја обработува секундарната функција на презентот: транспозиција на имперфективниот презент за кодирање на категорија готовност и минати настани во наративен дискурс (историски презент), како и транспозицијата на перфективниот презент за изразување на идното време, неминати модални значења и експресивно обоени минати итеративни настани.

1.1. Основни средства за изразување на актуелно сегашно време

Основната форма за искажување на актуелно сегашно време е презентот од несвршени глаголи. Бондарко се обидува да најде едно заедничко инваријантно значење на презентските основи, но на крајот го прифаќа мислењето на Јакобсон дека такво значење не постои. (Бондарко 1972). Според Каминина (1999:178), презентските форми претставуваат немаркирани компоненти во системот на руските времиња. Зависно од контекстот и од лексичкото значење на глаголот имперфективната презентска форма може да изрази омнитемпорално и итеративно значење.

Актуелни сегашни настани се кодираат со помош на три глаголски форми: несвршените презентски форми, *ся*-конструкции во имперфективен презент и именски прирок .

1.1.1. презентски форми од нсв.в.

Несвршениот глагол кодира настан што се совпаѓа или го содржи моментот на зборување. Моментот на зборување претставува единствен објективен ориентир во однос на кој говорителот референцијално го лоцира дејството во времето. Одговорот на прашањето *Што правиш сега?* е пример за актуелна сегашност илустрирано со примерот (1) за разлика од омнитемпоралното значење на истиот глагол во примерот (2):

(1) *Он с трудом дышит.* Тој диши со тешкотија.

(2) *Человек дышит легкими, рыба жабрами.* Човекот диши со плуќа, рибите со шкрги.

Кај членовите на една затворена класа глаголи за ненасочено движење несвршениот презент изразува и актуелна сегашност со едниот член (*идет*) на парот што кодира насочено движење (*идет/ходит*) и неактуелна сегашност со другиот ненасочен член (*ходит*).

Актуелност кај таквите глаголи се изразува на два начина:

(а) со формите на ненасочени глаголи кога тие означуваат предикативно својство на субјектот како во примерите (3) и (4);

(3) *Он ходит в школу (а не в детсад).* Тој оди во училиште (не во градинка).

(4) *Вон, рыба плава в пруду.* Еве, една риба плива во барата.

(б) со формите на насочени глаголи се означува дека движењето е определено кон некоја цел како во примерите (5) и (6):

(5) *Он идет по улице.* Тој оди по улицата.

(6) *Смотри, к нам рыба плывет.* Гледај една риба плива кон нас.

Неактуелност се изразува со формите на ненасочени глаголи коишто изразуваат итеративност:

(7) *Он ходит в школу каждый день.* Тој оди во училиште секој ден.

(8) *Он плава в суббота.* Тој плива по саботите.

1.1.2. лексикализирани непасивни безагентивни *ся*-конструкции во имперфективен презент

Ся-конструкцијата може да означува дејство како својство на субјектот (5, 6) или привремена диспозиција на субјектот (7):

(5) *Фильм плохо заканчивается.* Филмот лошо завршува.

(6) *Легко дышится на свободе.* Лесно се диши на слободата.

(7) *Что-то мне дома не сидится.* Нешто не ми се седи дома.

Непасивните лексикализирани *ся*-конструкции не треба да се мешаат со *ся*-пасивот или со неагентивните глаголи со пореметена дијатеза:

1.1.3. именски прирок

Како главен конститутивен член на прирокот може да се појавуви именска синтагма, придавка или локативен прилог; копулата *быть* во сегашно време има нулти експонент.

(8) *Она врач.* Таа е лекар.

(9) *Он готов.* Тој е готов

(10) *Мы дома.* Ние сме дома.

1.2. Секундарни форми за изразување на сегашно актуелно време

Постојат неколку дијатетички конструкции маркирани по категорија време што изразуваат сегашност. Тоа се повратните *ся*-глаголи, формите на аналитичниот пасив во презент и, поретко, формите на претерит со резултативно значење.

1.2.1. *Ся*-пасив

Синтетичкиот *ся*-пасив од нсв.в. (повратните форми) на глаголот во сегашно време се употребува како секундарно средство за изразување на сегашност. Овие маркирани дијатетички глаголски форми претставуваат безагентивни процесуални

конструкции каде што повратната честичка ја блокира позицијата на агенсот. Синтетичкиот *ся*-пасивот од нсв.в. претставува маркиран процесуален член на опозицијата +/-процесуалност (11) наспрема аналитичниот пасив којшто изразува само резултативност (12).

(11) *Дом строится/строился/будет строиться*. Куќата се гради/ се градеше/ќе се гради...

(12) *Дом построен/был/будет построен*. Куќата е изградена/ беше/ќе биде изградена.

Најчесто *ся*-пасивот изразува процесуално значење што се истакнува со временска определба со значење на *сега*:

(13) *Дом строится (уже пол-года)*. Куќата се гради веќе пола година.

Само во определен контекст *ся*-пасивот изразува својство на субјектот:

(14) *Этот дом легко строится*. Оваа куќа лесно се гради.

1.2.2. Перфект од некои статални глаголи

Формите за минато време од св.в. го кодираат т.н. резултативниот перфект. Зависно од семантиката на глаголот претеритните форми може да изразат сегашна резултативна компонента на еден минат настан. Таквото перфектно значење нема своја морфолошка форма, така што претеритните форми од свршен вид ја вршат таа функција. Перфектното значење е двозначно бидејќи содржи две семантички компоненти: минатост на настанот и сегашна состојба како резултат на тој настан. Резултативноста во главно преовладува кај непреодни глаголи со неживи субјекти на дејството:

(15) *Скалы нависли над морем*. Карпите нависнаа над морето.

(16) *Руда залегла здесь неглубоко*. Рудата тука не лежи длабоко.

(17) *В больничном дворе стоит небольшой флигель. Крыша на нем ржавая, труба наполовину обвалилась, ступеньки у крыльца сгнили и поросли травой, а от штукатурки остались только следы*. Во дворот на болницата стои мала барака. Покривот рѓосал, оцакот допола се срушил, скалите од тремот скапале и обраснале со трева, а од малтерот останале само траги.

1.2.3. Аналитичен пасив

Друг начин за се изразување на перфектното значење се презентските форми на аналитичниот пасив (0+пасивен партицип минато време од свршен вид). Пасивот во рускиот јазик се формира аналитички: со копула (*быть*)+ кратка форма на пасивен партицип минато време (св.в.). Во презентските форми, експонентот на копулата претставува нула. Заедно со минатиот и идниот пасив, презентските форми образуваат парадигма на аналитичниот пасив.

Грамотичката семантика на презентските пасивни форми е сложена бидејќи истите изразуваат две значења, минато и сегашно:

а) мината активност (*passivum actionis*)

(18) *Дом построен в прошлом году*. Куќата е изградена лани.

б) сегашна состојба што е резултат на таа активност (*passivum staticum*)

(19) *Дом построен из кирпича*. Куќата е изградена од цигли.

Во современиот руски јазик не се среќаваат пасивни конструкции со кратки минати партиципи нс.в. од непрефиксирани глаголи. Но во литературни текстови од 18 и 19 век тие уште се продуктивни.

(20) *Имена им даваны новые.* Давани им се нови имиња.

(21) *Обе пьесы были очень хорошо играны.* Двете драми многу добро беа играни.

Денес би се употребиле партиципи од св.в: *даны, сыграны.*

Во староруски текстови и дијалекти се среќава посесивна конструкцијата со аналитичен пасив: *у меня (есть)+ партицип ср. род: У меня три платья сносено* (среднорус). Имам три фустана износено. *Все было у них придумано и предусмотрено.* Тие за се имаа мислено и испланирано.

2. Средства за изразување на неактуелна сегашност

Разликуваме основни и секундарни средства за изразување на неактуелна сегашност. Во таа функција најчесто се употребува перфективната презентска форма, која зависно од контекстот, може за изразува омнитемпорално или итеративно сегашно време.

2.1. Основни средства за изразување на неактуелна сегашност

Како основни средства се користат презентските форми од свршен и многу поретко несвршен вид.

2.1.1. Презент од несвршен вид

Зависно од тоа дали несвршените форми се морфолошки маркирани или не разликуваме два подтипа:

2.1.1.1. Немаркиран презент од несвршен вид

Таквите глаголски форми се употребуваат за изразување на две семантички категории тесно поврзани со времето: омнитемпоралност и итеративност. Во интерпертација на несвршените сегашни форми клучна улога игра контекстот, и/или семантиката на имплицирана временска определба употребена неререференцијално. Така, во следниот пример исказот се однесува на единечен, определен во времето, настан.

(21) *Он сегодня читает какой-то роман.* Тој чита некој роман денес.

Контекстот имплицира дека дејството се одвива или во моментот на зборување, т.е. тесно сфатена сегашност, или овие денови, односно широко сфатена сегашност. За разлика од сингулативното актуелизирано дејство, односно читање заради единичноста на вториот аргумент, множинскиот втор аргумент налага интерпретација на неактуелизирано дејство.

(22) *Он читает романы.* Тој чита романи.

Горниот израз се однесува на серија настани, временски неопределени по однос на референцијалната точка на моментот на зборување. Така исказот добива две интерпретации: омнитемпорална и итеративна. Присуството на имплицирана временската определба во семантичката структура на исказот често резултира со омнитемпорално значење на дејството: тој секогаш чита романи. Од друга страна, итеративната интерпретација се должи на присуството на некоја имплицирана временската определба што означува правилен временски интервал. Тогаш

контекстот сугерира дека читањето се одвива периодично: тој чита романи често, секој ден, навечер и сл.

Употребата на презентските форми за изразување на омнитемпорална сегашност е позната како гномичен презент. Со него се изразуваат настани или состојби што се однесуваат на апсолутни вистини, закономерности во природата, како и општи вистини искажани во пословици и поговорки.

(23) *Волга впадает в Каспий*. Волга се влива во Касписко море.

(24) *На воре и шапка горит*. На крадецот и шапката му гори на главата.

2.1.1.2. Маркиран презент од несвршен вид

Морфолошки маркирани форми за сегашно време од несвршен вид имаат ограничена употреба бидејќи се користат само за изразување на нерегуларна итеративност. Таквите секундарно деривирани глаголи со префикасација и суфиксација на *-ива* означуваат итеративност во нерегуларни интервали (*выслушивать, выпивать, прогуливаться, постукивать*).

2.1.2. Формите за сегашно време од свршен вид - транспозиција на перфективниот презент

Основната семантичка компонента перфективниот презент е неактуелноста, односно неодвивање на дејството во не-минато време. Исаченко (1964) смета дека во рускиот јазик, во сферата на сегашност, перфективниот презент има помала функционална зона во споредба со чешкиот и словачкиот.

Во системот на презентските форми, според Исаченко, презентот од св.в. е силен член на опозицијата наспрема немаркираниот презент од нс.в. Генетски поврзан со презентот од нсв. в. перфективниот презент секундарно развил футурално значење. Така, оваа глаголска форма претставува основно средство за изразување на футурот во рускиот јазик и секундарно средство за серија неминати модални значења. Нивната поголема втора функција се состои во кодирање на повеќе значења на повторливост со карактеристична стилска обоеност. И како трето, перфективните презентски форми може да го кодираат нереализираниот услов во условни и концесивни реченици.

2.1.2.1. модални значења

2.1.2.1.1. Гномичен презент

Само т.н. гномичниот презент се кодира со презентските форми од св.в. Тој служи за изразување на потенцијални или условни значења.

(49) *Прошлого не воротишь*. Минатото не се враќа.

(50) *Как аукнется, так и откликнется*. Како ќе постелиш, така ќе си легнеш.

2.1.2.1.2. Неможност

Безличната форма (2 л. едн.) на перфективниот презент често во негативна модалност се употребува за негирање на можноста или способноста на субјектот да го изврши дејството од објективни причини.

(51) *Вас и не узнаешь*. Не може човек да ве пропознае!

(52) *Ничего не поделаешь*. Ништо не може да се направи.

(53) *Всего не перескажешь*. Се не може да се раскаже.

(54) *Что от него узнаешь! Што ќе дознаеш од него!*

2.1.2.1.3. Недоволност

Со негиран перфективен презент се изразува неможноста за сатурација на дејството од страна на субјектот.

(55) *Василий Сергеевич вертится около нее, не наглядится и никак не нахвалится.* В. С. се врти околу неа, не може да и се нагледа и доволно да ја испофали.

(56) *Слушаю, не наслушаюсь.* Слушам и не можам да се наслушам.

2.1.2.1.4. Претпоставка, неопределеност

Говорителот изразува несигурност во вистинитоста на изреченото со формата на перфективниот презент. Може да се претпостави дека употребата на футурното *будет* наместо презентот претставува илустрација на адмиратив.

(57) *А вы кто такая будете? А вы сте...?*

(58) *До меня верст пять будет.* До кај мене едно пет мили ќе има.

2.1.2.1.5. Учтивост

Перфективниот презент се употребува како дијалошко средство за искажување на учтивост на говорителот во поттик да се изврши дејството:

Попрошу вас/*ке ве замолам; не пожелаете ли/ке сакате ли;*

а я вам скажу/ке ви кажам; скажу откровенно/ке ви кажам отворено;

я позволю себе сказать/ке си дозволам да кажам.

2.1.2.2. Хабитуални значења

2.1.2.2.1. Вообичајни дејства карактеристични за некое лице

Се употребува за опис на субјектот чии постапки се претставуваат како серија настани што ја илустрираат неговата природата:

(25) *Ну посмотрите на его улыбку, какой он добрый этот Ибрагим. Ухмыльнется, тряхнет плечами, ударит ладонь о ладонь..., да как броситься под музыку лезгинку танцевать.* Погледнета каква насмевка има, колку е добар тој Ибрагим. Ќе се насмее, ќе ги стресе рамењата, ќе плесне со дланките... па ќе удри на музика лезгинка да игра.

Значење на хабитуалност се создава и со употреба на *бывает*:

(26) *Бывает, задумается дед Матвей.* Понекогаш, ќе се замисли дедо Матеја.

2.1.2.2.2. Негирана хабитуалност

Со негација *ни...ни* се изразува неодвивање на серија (очекувани) настани:

(27) *Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои. Ни зашелохнет, ни прогремит.* Чудесен е Днепар кога времето е мирно, кога слободно и лесно низ шуми и планини ги носи своите полни води. Ниту ветре да пирне, ниту некаде да грмне.

(28) *Сидит и глазом не моргнет.* Седи и ни со окото нема да трепне.

(29) *Молчит и слова не вымолвит.* Молчи и ни зборче не прозборува.

2.1.2.2.3. Итеративна серија на настани

За изразување на серија настани се користат корелативните сврзници *ли-ли, то-то, либо-либо*:

(30) *Человек ли продет вдалеке, лиса ли пробежит в траве - лось узнает об этом по тонкому запаху.* Човек ли ќе помине во далечината, лисица ли ќе протрча по тревата - еленот ќе дознае за тоа по слабата миризба.

2.1.2.2.4. Неочекуван прекин на хабитуалност

Кога се комбинира со фразата *нет-нет да и* глаголот од св.в. изразува неочекуван повремен настан во хабитуална серија на настани во разговорниот јазик:

(31) *Идет медленно, нет-нет да и остановится.* Оди бавно, оди, оди па застани.

Во комбинација со изразот *возьмет да и* перфективниот глагол изразува неочекуван, нелогичен настан во хабитуална серија на настани:

(32) *К нему приходят посетители а он возьмет да и запретя и никого не пускает.* Ќе му дојдат во посета, а тој ќе земе и ќе се затвори и никого не пушта.

2.1.2.2.5. Серија на хабитуални настани

Во колоквијалниот регистар со редупликација на перфективната форма се означува долго дејство по кое следи кратко:

(33) *Собака полагет-полагет, да и замолчит.* Кучето ќе полае, ќе полае па ќе престане.

Историски гледано, во 18 век перфективниот презент во хабитално значење се применувал почесто во рускиот јазик:

(34) *А когда погода станет ветром судно шатать,... тогда выведут меня на верх на палубу и положат на ветру...* А кога времето ќе почнеше да го ниша бродчето, ќе ме извадија на палубата и ќе ме кладеја на ветрометина.

2.1.2.3. Условен период

Изразува хипотетичен омнitemпорален настан во синдетски и во асиндетски кондиционални реченици во безагентивна употреба:

(35) *Книги быстро раскупаются, (если) утром не купишь - к вечеру все разоидется.* Книгите брзо одат- ако наутро не купиш, навечер се се потрошува.

2.2. Изразување на сегашно неактуелно време со секундарни средства

Глаголските категории како што се императив и инфинитив се користат за изразување на неактуална сегашност.

2.2.1. Со употреба на императив може да се изрази протест, негодување:

(36) *Путают, путают а я распутывай.* Ги заплеткаа работите па сега јас отплеткувај.

(37) *Ты веселишься, а я сиди дома да пиши.* Ти се проведуваш, а јас дома седи пишувај.

2.2.2. императив за итеративни сериски настани

Серија на повторливи настани се изразува со императивни форми од св. вид:

(38) *А ведь я сама за всем на базар побеги, да все денежки заплати, да купи, да подай,- где на такую ораву напасешься?* А јас самата на пазар да трчам, па за се да платам, па да купам, да подадам- па каде за целата сурија да стигнам?

2.2.3. Со употреба на инфинитив се кодира спротивност на две паралелни дејства.

Инфинитивните глаголски форми од несвршен вид се употребуваат во пословици со спротиставени искази. Всушност, ваквите конструкции претставуваат трансформи од состави на темпорално релативна реченица со главната со помош на имплицитниот корелат *кога-тогаш*:

(39) *Люди пировать, а мы горевать.* Луѓето на веселба, ние на тажачка.

(40) *Муж зевать, а жена спать.* Мажот зева, а жената спие.

2.2.4. Модално значење, негација на идно дејство:

Негираниот инфинитив изразува непомирување на говорителот со идна состојба:

(41) *Что делать, не оставаться же на корабле вечно.*

Што да правиме, белки нема вечно да останеме на бродот.

3. Секундарни значења на презентските форми

3.1. Транспозиција на имперфективниот презент

Формите на несвршениот презент се употребуваат за кодирање на идни и минати настани со субјективна обоеност.

3.1.1. Идно време

3.1.1.1 Планиран иден настан

Најчесто се употребува кај глаголи на движење:

(42) *Еду через два дня в командировку.* Одам за три дена на службен пат.

3.1.1.2. Експонент на категоријата готовност

Најчесто се среќава во прво лице бидејќи ја изразува намерата на говорителот:

(43) *Мы переезжаем в июне.* Ние се селиме во јуни.

(44) *Жребий брошен, я поступаю на сцену.* Коцката е фрлена, јас се запишувам на глума.

3.1.2. Минато време

3.1.2.1. Историски презент

Стилската функција на историскиот презент е драматизација на раскажувањето. Таквата употреба се проширила под влијание на говорниот народен јазик. Во старословенските преводи грчкиот *praesens historicum* обично се предава со аорист (Виноградов 1972).

3.1.2.2. Истакнување на еден настан во серија минати настани

Функционира како стилска синтаксичка фигура во наративен дискурс за постигнување на подинамичен израз. Се употребува во комбинација после минато дејство изразено со претерит:

(45) *Сестры к ней нагнулись, спрашивают: что с тобою.*

Сестрите се наведнаа над неа, прашуваат, што ти е.

3.1.2.3. Хабитуалност во минатото

Комбинација со *бывало* + глагол во презент од несвршена или свршена основа изразува некој нерегуларен хабитуален настан:

(46) *Бывало иду я с работы, а он стоит у окна.*

Се случуваше да са враќам од работа, а тој стои до прозорот.

(47) *Так бывало и закричу в темноте.* Се случуваше да викнам во темницата.